سۆز لە شیعردا

هاوژین صلیوە
(زانکۆی کۆیە - کۆلێژی زمان)

سۆز (Emotion)، العاطفة تەزوویەکی گەرمە بەنێو دەمارەکانی لەشدا دێ و جەرگ و دڵ دەهەژێنێ، کلڵپەی ئاگرێکە دڵ جۆش دەدات هێزێکە کار لە دڵ دەکات و تووشی هەڵچوون و داچوونێکی دەکات و ئەم هەڵچوون و داچوونە سەر دەکات و لە ڕوخسارێکی زەرد و ژاکاو و فرمێسکی ڕوون و گەرم خۆی نمایش دەکات.

سۆز بارانێکە بەسەر دڵ و ڕوحدا دەبارێت و سەرچاوەکان دەژێنێتەوە، شنە بایەکە پەنگرە دامرکاوەکانی دڵ دەگەشێنێتەوە، هێڵێکی ئەلیکترۆنییە لەنێوان دەق و خوێنەر، دەق چەندی سۆزێکی گەرموگوڕی تێدا بێت، ئەوەندە بە نەمری دەمێنێتەوە. کلڵپە و بڵێسەیەک لەنێو دڵ و دەروونی خوێنەردا دەهێڵێتەوە. شیعر تا چەند سۆزدار بێت ئەوەندە زیاتر خۆی لە دیواری دڵ دەسوێت و دەچێتە ناوەوەی، ئەو شیعرەی سۆزێکی بەرزی تێدابێت، ئەوەیە لەگەڵ موعانات و کێشەی کەسەکان دەدوێت و ئەو کەسەی شیعرەکە دەخوێنێتەوە وا هەست دەکات ئەم شیعرە بۆ ئەو نووسراوە و خۆی داوای لە شاعیر کردووە شتێکی وای بۆ بنووسێت و وەک کامیرایەک وێنەی ژیانی کەسەکان دەگرێت، چونکە مرۆڤ لە زۆربەی هەست و سۆزەکاندا یەک دەگرنەوە و زۆربەی کێشەکانیش گشتین و لە تاکێتی خۆیان دەردەچن، هەمان کێشە لای کەسانی تر دەبینرێت. کاتێ شاعیر ئیلهامێکی بۆ دێت، دەست دەداتە نووسین و پێویستی بە خەیاڵ کردن هەیە، لەو کاتەشدا هەست بە هەڵچوون و داچوون و قورساییەک لەسەر دڵی دەکات، ئەمەش سۆزە و بارگە ئەلیکترۆنییەکانی خۆی بۆ خەیاڵ دەنێرێت و حاڵەتێکی دەروونی بە نووسەر دەبەخشێت، دوای نووسینی بابەتەکە ئیتر شاعیر لە دنیای خەیاڵ

دێتەوە و واقیع و دەریای سۆزی هێور دەبێتەوە و لە شەپۆل و هەڵکشان و داکشاندا لافاوەکانی کپ دەبنەوە و دێتەوە باری ئارامی جارانی.

چەند حاڵەتێکی هاوبەش لە نێوان خوێنەری دەق و نووسەری دەق هەیە، چونکە خوێنەری دەقیش کاتێ دەقێکی شیعری دەخوێنێتەوە بەرەو دنیای خەیاڵ دەڕوات بەرەو هەڵچوون، موچڕکەی گەرموگوڕ دەچێت. «مەبەست لە سۆز ئەو هەڵچوون و حاڵەتە حەماسییەیە کە شاعیر بەهۆی ڕووداوێکەوە لە خۆیدا هەستی پێدەکا و دەیەوێ لەو هەست و ئیحساسەی خۆیدا خوێنەر، یان بیسەر لەگەڵ خۆی هاودەم و هاوبەش بکات» (١). ئەگەر شاعیر نەیتوانی لەبەرهەمەکانیدا سۆزێکی بەرزی تێدا بەکاربهێنێت وا لە خوێنەریش نەکات ئەو سۆزەی تێدا بجووڵێ ئەوە شیعرەکانی لە جموجووڵ و بزاوتن دەکەون و بەها و جوانیشیان کەم دەبێتەوە، چونکە «وێنە بەبێ سۆزی گەرم ناتوانێت کاریگەری لەنێو دەروونی خوێنەر بەجێ بهێڵێت» (٢) ئەو دەقەی کە سۆزی کەمی تێدابێت، خوێنەر هەریەک جار دەیخوێنێتەوە، بۆ جارێکی تر ئارەزوو ناکات چاو بەو دەقەدا بخشێنێتەوە، چونکە هیچ تاموچێژێکی پێ نەبەخشیوە و گەرای لەنێو دڵ و دەروونیدا هەڵنەڕشتووە و تێنوێتی پێ نەشکاوە تا کەرەتێکی تر تینووبێتەوە و حەز بکات بەرەو کانیاوی سۆزی ئەم دەقە هەنگاو بنێت. جگە لەوە «سۆز هەستێکی مرۆڤایەتییە ئەو هەستە نییە پێوەندی بە جەستەی مرۆڤەوە هەبێ، بەڵام هەست کردنێکی دوورودرێژە، لەگەڵ ئەقڵ و سۆزی مرۆڤدا شوێنی خۆی کردۆتەوە» (٣) وەک کانیاوێک لە ناخی دڵ و دەروونەوە هەڵدەقوڵێت، زۆر جار وێنەی کرچوکاڵ و بێ هێز و بێ بڕست لەوەوە دروست دەبێت کەسێک داوای لێکردووە لە بەرهەمهێنانی ئەم جۆرە نووسینە، ئەم وێنەیەی ئارەزوو و خولیا و ئیلهام و سۆز دروستی نەکردبێت، لە ناخەوە بەسۆزێکی بەکوڵ لە دایک نەبووبێت، ئەوە بەناتەواوی لە دایک دەبێت. (٤) دیارە هەموو مرۆڤێک سۆزی هەیە و بە بینینی دیمەنەکان دەوروژێ و سۆزی دەبزوێت، بەڵام سۆز هەمووی یەک شێوە نییە، بەڵکو جیاوازی لەنێوان سۆزی مرۆڤێکی ئاسایی و شاعیرێکدا هەیە، تەنانەت جیاوازی لەنێوان سۆزی شاعیرێک و شاعیرێکی تردا هەیە «سۆزی وێژەیی کاریگەرترە لە سۆزی ئاسایی، چونکە سۆزی وێژەیی کاریگەریی لەسەر دەروونی خوێنەر هەیە» (٥) دەخرێتە نێو ماسولکە و دەمارەکانی دڵ و گرژ و خاویان دەکاتەوە و تاسە و مەیل گەرموگوڕی ڕاچەنین و خەم و شادی بەخوێنەر دەبەخشێت.

(سۆز- العاطفة) کڵپە و گڕێکە دەکەوێتە دڵ و ڕایدەچڵەکێنێ، یان سەرچاوەیەکی ڕوونە لە ناخی دڵەوە هەڵدەقوڵێ» (٦). بێ گومان «جیاوازی زۆرە لە نێوان کەسێک خەم و خەفەتەکەی بەفرمێسک دەربڕیوە و کەسێکی تر دانیشێ گۆرانییەک بنووسێ، یان پارچە سیمفۆنیایەک دابنێ، بۆ ئەوەی ئەم خەم و خەفەتە دەربڕێ حاڵەتی یەکەمیان دەربڕینی سرووشتییە، بەڵام هی دووەمیان دەربڕینی دەروونییە کە تێیدا سۆز وێنەیەکی هونەری بۆ بەرجەستەکردنی خۆی بەدەست هێناوە» (٧) دیارە هەموو کەسێک هەست و سۆزی هەیە، لەکاتی خۆشی و ناخۆشیدا دەوروژێت و لەکاتی ناخۆشی فرمێسک دەڕێژێ، بەڵام کەسی هونەرمەند لە پاڵ فرمێسک ڕشتنیشدا زۆر جار سۆزەکەی سەردەکات و دەگاتە ڕادەی ورووژاندن و داڕشتنی شیعر. واتا سۆزی کەسانی هونەرمەند ڕەنگدانەوەی کارەکەیانە، سۆزیش بنەمایەکی گرنگی هەموو کارێکی هونەرییە و هەموو کارێکی هونەری ئەگەر خەڵک نەبزوێنێ وەک شتێکی مردوو دێتە بەرچاو، بەڵام ئەگەر سۆزەکەی بەهێز بێت، ئەوە کاریگەرییەکەی بەهێزتر دەبێت و ورووژاندن زیاتر دروست دەکات. «لەبەر ئەوەی حەقیقەت خۆی لەنێو سۆزدا شاردۆتەوە» (٨). سۆزیش لە شیعر بکەیتەوە لە مردن نزیک دەبێتەوە و وردە وردە دەپووکێتەوە و لەقاوغی خۆی نایەتە دەرێ و باڵا ناکات و بەنێو گیانی خوێنەران و بیسەراندا گوزەر ناکات «شاعیر لەکاتی وێنە گرتندا شتەکان تێکهەڵکێش دەکات و سۆزی خۆی دەخاتە سەریان» (٩). خەیاڵ و سۆزی بزوێنەر تێکەڵ دەکات بۆ ئەوەی وێنەی سەرنجڕاکێش و جوان پێشکەش بکات. «ئەگەر ئەندێشە هەموو پارچەکانی وێنەش پێک بهێنێت، بەڵام سۆزی ڕاستەقینە وێنەیەکمان پێ دەبەخشێت، وێنەیەکی بەرز و هەژێنەر کە لە پارچە پارچە بوون و وشک هەڵاتن دەیپارێزێت» (١٠) هەر سۆزە کەوا نەمری بەوێنە دەبەخشێ و هەرچەندە کۆن بێت و کاتی بەسەردا تێپەڕێت، ئەوە لە گوڕوتینی خۆی ناکەوێت و بە بەردەوامی تیشک دەبەخشێت و خۆی تازە دەکاتەوە.

«سۆز تەنیا کەرەسەیەکی وێنە نییە، بەڵکو یەکێکە لە پێکهاتە سەرەکییەکانی وێنەی شیعری لەتەک واقیع و بیرونەست و ئەندێشە» (١١)، بەڵام ئەگەر شیعر گوڵێک بێت، ئەوە سۆز بەتەنیا بۆنی ئەو گوڵەیە و لە پەڕەی دڵ دەدات و دەچێتە ڕوحی خوێنەرانەوە.

ئەگەر هۆنراوەیەک هەستێکی گەرم و سۆزێکی نەرمی تێدانەبوو، کاری لە هەست و ویژدانی خوێنەر نەکرد و ناخی دەروونی نەورووژاند و نەیخستە هەڵقوڵینێکی بەجۆش و موچڕکێکی تەزووبەخشی بەنێو دڵ و هەست و سۆز و دەمارەکانیدا نەهێنا و یادگارییەکی لەناو دڵ و دەروونی دروست نەکرد، ئەوە ئەم هۆنراوەیە وەک گوڵێکی نایلۆنی لێدێت و هیچ بۆن و بەرامەی نابێت و بە نەمری نامێنێتەوە، یان هیچ تەڕی و ناسکی و پاراوی گەشی تێدا نەبێت، ناتوانێت پردێک لەنێوان شیعر و خوێنەری دروست بکات، پاش ماوەیەک بۆ نووسەری شیعرەکەش دەردەکەوێت ئەم هۆنراوەیە بە ناتەواوی لە دایک بووە و لەسەرە مەرگ و مردندایە (١٢). «ئەگەر گوڵ بەبێ ئاو توانی گەشاوە و جوان بێ، ئەو کاتیش وێنەی شیعری دەکرێ پشت لە سۆز بکات و فەرامۆشی بکات» (١٣). دەبێت وێنە هەڵگری سۆز بێت، چونکە سۆز چێژ بە خوێنەر دەبەخشێ و دەیخاتە سەر گڕوتینێک کە گڕوتینی نووسەرە. «خەیاڵیش ڕەنگدانەوەی هێزی ڕاستەقینەی سۆزە» (١٤). شیعریش هەتا لایەنی خەیاڵاتی زۆرتر تێدابێت زیاتر بیری خوێنەر بەرەو دنیای سۆز دەفڕێنێ، سۆز و خەیاڵ پاڵپشت و تەواوکەری یەکترین. «زۆر ئەستەمە سۆز لە خەیاڵ جیا بکەینەوە، زەحمەتە بیریش لە سۆز جیا بکرێتەوە... سۆز ڕەنگدانەوەی کارتێکراوەکانی گیانییە، خەیاڵ ئەو وێنەیەیە کە بەهۆیەوە کاریگەری و سۆزەکان بەرجەستە دەبن» (١٥). بێ گومان هەموو ڕەگەزەکانی شیعر تێکهەڵکێشن و پێکەوە دەتوێنەوەی بەهەموویان لە قاڵبێکدا ئاوێتە دەبن و شیعر دروست دەکەن، بەڵام «وێنە خەیاڵییەکان وێڕای ئەوەی کە بەنۆرەی خۆیان زمانی شیعر لە زمانی پەخشان جیا دەکەنەوە وەکو مۆسیقای شیعر توانای زمان بۆ وروووژاندنی سۆز زیاد دەکەن» (١٦). ئەو پێوەندییە توندوتۆڵەش کە لەنێوان خەیاڵ و سۆزدا هەیە، لە شیعری باش و سەرکەوتوودا شان بەشانی یەکتر گەشە دەکەن، چونکە شیعرییەت بەخەیاڵی بەرز و سۆزی کاریگەر دەخوڵقێت.

«هەڵچوونەکانی دەروونی لە کەسێکەوە بۆ یەکێکی تر دەگۆڕێت و سەرچاوەکەی بۆ سروشتی شوێن و دەور و پشت و ڕۆشنبیری و زەوق دەگەڕێتەوە» (١٧). سۆز بەشێوەیەکی گشتی کاریگەری لەسەر هەموو مرۆڤێک هەیە، بێ گومان هیچ مرۆڤێک لەسەر ڕووی زەمین نییە لە هەڵسوکەوت و هەست و سۆزی لە کەسێکی تر بچێت، بەڵام شیعری سۆزدار کاریگەری بەسەر هەموو کەسێکەوە دەبێت، بەتایبەتی ئەو کەسانەی بابەتی شیعرەکە لەگەڵ ژیان و بەسەرهاتیاندا بگونجێت کەوا بەلایانەوە سۆز بەخشتر دەبێت و زیاتر کاریان تێدەکات و دەیانورووژێنێ. «پێوەندی نێوان وێنە و سۆز پێوەندییەکی بەهێزە، سۆزی شاعیر لەنێو وێنەی شیعرەکەیدا تەواو دەبێت، بەڵام وێنە بەهەموو شێوەکانییەوە هۆکارێکە شاعیر بۆ بەرجەستەکردنی هەستەکانی پشتی پێدەبەستێت» (١٨)، چونکە کە شاعیر وروووژا ئیتر هونەری خۆی دەنوێنێت و شیعر دەنووسێت و هەرچی هەست و سۆز و زووخاوی دڵ و دەروونی هەیە دەیڕێژێتە ناو شیعرێکەوە، دەبێ ئیلهام و هەڵچوون و سۆزێکی تر هەبێت بۆ نووسینی شیعرێکی تر، کەواتە ئەو پێوەندییە توندوتۆڵەی نێوان سۆز و وێنە هەر بەردەوام دەبێت، چونکە شیعر زادەی لافاوی هەڵچووی سۆزە و لە دڵ و دەروونەوە هەڵدەقوڵێ و کاریش لە دڵ و دەروون دەکات. «لایەنە گرنگەکانی شیعر ئەمانەن سۆزی کارتێکەر، ئەندێشەی خوڵقێنەر، یان هێزی داڕشتن، هەریەک لەمانە جۆرێک لەبەرزبوونەوە و دوورکەوتنەوە لە واقیع فەرز دەکەن» (١٩)، بەڵام دوورکەوتنەوە لە واقیع مانای ئەوە نییە وێنە بەتەواوەتی لە واقیع دابڕاوە، چونکە خەیاڵ و سۆز، گیان بەوێنەکان دەبەخشن و ڕووداوەکان لە بەرگێکی جوان دەڕازێننەوە. هەر بەرهەمێکی ئەدەبیش خەیاڵ و سۆزی کەمی تێدابێت بەو ئەندازەیەش لە بەها و هێزی وێنەکە کەم دەبێتەوە کەواتە «ئەگەر خەیاڵ بناغەی سەرەکی وێنەی شیعری بێت، ئەوە سۆز بناغەی بەهێزکردنی وێنەی شیعرییە و وا لە خەیاڵ دەکات زیاتر هێزی ئاشکراکردن بە گیانی شتەکان و حەقیقەتەکان و چوونە ناو قووڵاییەکانییەوە نیشان بدات» (٢٠).

شێرکۆ بێکەس لە بارەی سۆزەوە دەڵێت: «لە شیعردا

عـاتیـفـه و سۆز دەبنه بەشێكی هەرە گرنگی ئەفراندن، پلەی گەرمی له شیعردا به پلەی عاتیفه و سۆز دەپێورێ، شیـعر ئەم پلەیەی تێدا نەبێت له گەلێ ڕووەوە جـوانه، بەڵام ناتوانێت بگاته شیـعرێ كه عـاتیـفـەی تێدا بێت» (٢١). كـۆلیـریدج Goleridge (١٧٧٢- ١٨٣٤) شاعیر و ڕەخنەگری ئینگلیزی دەڵێت «وێنەی شیـعری هەرچەنده جـوان بێ، شاعـیری سەركـەوتوو دەستنیـشـان ناكـات، تەنیـا لەو كـاتەدا نەبێت كـه بەسـۆزی ناسـك و ئەندێشـەی خـوڵـقـێنەر ڕازابێـتـەوە تا بتـوانێ هەست و سۆزی گوێگر، یان خوێنەر ڕابچڵەكێنێ» (٢٢). كەواته وێنەی جوان و ڕازاوە و بەپێز و كاریگەر ئەو وێنەیەیە كه له هەست و سـۆزێكی گـەرمـەوە هاتۆته ئاراوە و لەنێـو وێنەكانی تری دەقەكەدا شوێنی خۆی كردۆتەوە بەجۆرێك كه كاریگەرییەكی تەواو له خوێنەر بكات بۆ ناخی دڵ و دەروون هەڵـیكێـشی و ڕایچـڵـەكێنێ و لەگـەڵ گـیـانیـدا ئاوێتـه بێت و هەمـان هەست و سـۆز لای خـوێنەر بەرپا بكات كه لەلای شاعیر هەیە.

سەرچاوەو پەراوێزەكان:

(١) د. محـمد رضـا شفـیـعي كدكني، صور خـیـال در شعـر فارسی، انتشارات آگاه، چاپ نهد، تهران، ١٣٨٣، ل٢٤.

(٢) د. وحید صبحي كبابة، الصورة الفنیة في شعر الطائیین بین الانفـعـال و الحس، من منشـورات اتحـاد العـرب، www.awa-domom ص٩.

(٣)- M.H. ABRAMS, AGlossury of literary terms of America 1993, P74

(٤) ئەحمەدی مەلا، خەیاڵكردن و وێنەی شیعری و گرفتەكانی جیـهـانبـینی، گـۆڤـاری ڕامـان، ژ(٦٧) كـانوونی دووەمی ٢٠٠٢، ل١٧.

(٥) ڕێزان صالح مەولود، ئەندێشـەی شیعری لەنێوان ڕێبازی كـلاسـیك و ڕۆمـانتـیكی كـوردی له كـرمـانجی خـواروودا نامـەی ماستەر كۆلێژی زمان زانكۆی كۆیه، ٢٠٠٧، ل٩٤.

(٦) دكـتـۆره شـوكـریه ڕەسـول، ئەدەبی كـوردی و هـونەرەكـانی ئەدەب، مطبعة التعلیم العالي، اربیل ١٩٨٩، ل١١

(٧) كەمال میراودلی، فەلسەفه جوانی و هونەر ئیستاتیكا، ج٢، خانەی بلاوكردنەوەی ڤانیع، سلێمانی ٢٠٠٥، ل١١٢.

(٨) سي- دي لویس، ت د. احـمـد نصـیف الجنابي مـالك مـیـري- سلمـان حسن ابراهیم، الصورة الشـعـریة، دارالرشـید للنشر، بغداد ١٩٨٢، ص٣٢.

(٩) قص فاضل محمد الخطیب، البناء الشعري عند دیك الجن ت٢٣٥- ٢٣٦هـ، رسالة ماجستیـر، كلیة العلوم الاسلامیـة- قسم اللغة العربیة، جامعة بغداد، ٢٠٠٥، ص١٢٦.

(١٠) نجم مجید علي، البناء الفني في شعر الغزل في العصر العباسي، رسالة دكتورا، كلیة آداب، جامعة بغداد ٢٠٠٦، ص١٦٤.

(١١) د. عبدالله عساف، الصورة الفنتیة في قصیدة الرؤیا، دار دجلة، سوریا ١٩٩٦، ص٤٠.

(١٢) حوسێن مـحـەمـەد عـەزیز، یاقـووت و زمـڕوتی كـوردی، ب١، چ١، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبـیری، سلێـمـانی ٢٠٠٣، ل١٢٧.

(١٣) هیتلەر ئەحمەد حەمە، وێنەی شیعری لای نالی، ل٧.

(١٤) د. وحـیـد صـبـحي كـبـابة، الصـورة الفـنیـة في شـعـر الطائیین بین الانفعال والحس، ص٣٣.

(١٥) انیس المقـدسي، المختـارات السـائرة من روائع الأدب العربي، ط٥، دارالملایین، بیروت ١٩٨١، ص٣٠.

(١٦) دكتر كاوس حسن لی، گونەهای نوآوری درشعر معاصر ایران، ل٢٨١.

(١٧) فـواز الشـعـار، الأدب العـربي، ج(٢)، ط(١)، دار الجبل، بیروت، ١٩٩٩، ص١٤.

(١٨) د. وحـیـد صـبـحي كـبـابة، الصـورة الفنیـة في الشـعـر الطائیین بین الانفعال و الحس ص٣٣.

(١٩) روز غـریب، تمهـیـد في النقـد الحـدیث، ط(١)، دار المكشوف، بیروت، لبنان، ١٩٧١، ص٢١٠.

(٢٠) عـمر خلیل ابراهیم المحمدي، البناء الشـعري عند ابن زیدون، رسالة ماجستیر، كلیة التربیة، جامعة الانبار، ١٩٩٦، ص١٥٠.

(٢١) دیدەنی لەگەڵ شێـركـۆ بێكەس له سلێـمـانی ڕۆژی سێ شەممە بەرواری ٢/١٠/٢٠٠٧.

(٢٢) كەریم شارەزا، وێنەی شیعری له هۆنراوەی كوردیدا چۆن دروست دەبێ و بەچ هەسـتـێك وەردەگـیـرێ، گـۆڤـاری ڕامـان، ژمارە(٩)، ٥ی ئایاری ١٩٩٧، ل٦.